

EEN WERKELIJK MONUMENTALE GEVEL

1. De Oude Turfmarkt in 1949. Links op de hoek staat de Kraamvrouwenkliniek van het Binnengasthuis. Rechts daarnaast bevindt zich het in 1869 voltooide gebouw van de Nederlandsche Bank van W.A. Froger. Geheel rechts is het Sint-Bernardusgesticht te zien (De Nederlandsche Bank)

**DE PRIJSVRAAG VOOR DE UITBREIDING VAN HET HOOFDKANTOOR
VAN DE NEDERLANDSCHE BANK AAN DE OUDE TURFMARKT
IN AMSTERDAM (1915-1916)**

GERT EIJKELBOOM

Aan het begin van de twintigste eeuw was de huisvesting van het hoofdkantoor van De Nederlandsche Bank (DNB) aan de Oude Turfmarkt in Amsterdam volstrekt ontoereikend geworden. Sinds de oprichting van de bank begin april 1814 had een lange reeks van verbouwingen en uitbreidingen tot een ingewikkeld gebouwencomplex geleid (afb. 1). In 1911 schreef bankpresident Van den Berg over de huisvestingssituatie: 'Thans zijn wij letterlijk ten einde raad en kan met het nemen van ingrijpende maatregelen geen ogenblik langer meer gedraald worden'.¹

Na de aankoop van het naast het complex gelegen Sint-Bernardusgesticht in 1912 kon DNB plannen maken voor een verbetering van de huisvesting. Begin september 1915 nodigde de bankdirectie de architecten Ed. Cuypers, A.D.N. van Gendt, F.W.M. Poggenbeek, C.B. Posthumus Meyjes sr. en J.A.G. van der Steur uit om plannen in te dienen voor nieuwbouw op het perceel van het te slopen Bernardusgesticht, dat tot het Binnengasthuisterrein behoort. Over de vormgeving van de voorgevel had de bank uitgesproken opvattingen. Zo moest de gevel 'vallen in de Amsterdamsche lijn'.

Hoewel de ontwikkeling van het Binnengasthuisterrein al dikwijls is onderzocht, heeft deze prestigieuze prijsvraag tot dusver nauwelijks aandacht gekregen. Dat is opmerkelijk, aangezien de bewaard gebleven

presentatietekeningen en maquettes van de gevelontwerpen een staalkaart vormen van de architectuuropvattingen van een aantal prominente, in stilistisch opzicht behoudende architecten in de eerste decennia van de twintigste eeuw.² Daarbij is de centrale vraag hoe deze gerenommeerde architecten de bouwopgave interpreterden van een bouwheer die nadrukkelijk meedacht over het uiterlijk van de voorgevel en de stedenbouwkundige context. In het verlengde van deze vraag is het ook interessant hoe DNB tot de keuze van juist deze vijf architecten kwam en hoe de prijsvraag verliep in een tijd waarin de belangenverenigingen van architecten worstelden met hun positie.

ARCHITECTEN VAN BANKGEBOUWEN

Hoe de directie tot een selectie van architecten kwam, valt bij gebrek aan schriftelijke bronnen niet meer te achterhalen. In het verslag aan de commissarissen over het boekjaar 1915-1916 meldt de directie dat ze vijf architecten 'van wie ieder zich reeds had onderscheiden in het bouwen van bankgebouwen' had uitgenodigd om plannen in te dienen. Hoewel gegevens over de selectie ontbreken, is het interessant om aan de hand van dit criterium na te gaan in hoeverre de architectenkeuze valt te verklaren.

Ed. Cuypers (1859-1927) was bevriend met G. Vissering (1865-1937), die in 1912 was aangetreden als presi-

2. Ed. Cuypers, Amsterdamsche Bank, Herengracht 597-601, 1903 (Stadsarchief Amsterdam)

3. A.D.N. van Gendt, het in 1913 voltooide hoofdkantoor van de Rotterdamsche Bankvereening aan het Rokin (Historische Collectie ABN AMRO Bank)

dent van DNB.³ Als directeur van de Amsterdamsche Bank had Vissering Cuypers aan het begin van de twintigste eeuw opdracht gegeven tot een grote verbouwing van het kantoor aan de Herengracht (afb. 2). Toen Vissering in 1906 president werd van de Javasche Bank in Nederlands-Indië, kreeg Cuypers' bureau prompt opdracht tot de bouw van een nieuw hoofdkantoor in Batavia en een aantal agentschappen voor deze bank.⁴ Verder bouwde Cuypers in 1915 landhuis Die Clinghe in Bloemendaal voor Vissering als zomer- en gastenverblijf. Door zijn ervaring met het bouwen van bank- en kantoorgebouwen en zijn vriendschap met Vissering kunnen we de uitnodiging van Ed. Cuypers zien als voor de hand liggend.

Het bureau Gebroeders Van Gendt ALzn, dat ten tijde van de prijsvraag werd geleid door A.D.N. van Gendt (1870-1932), had zijn reputatie als bouwer van kantoor- en bankgebouwen gevestigd met tal van prominente opdrachten, zoals diverse ingrijpende verbouwingen van het hoofdkantoor van de Twentsche Bankvereening aan de Spuistraat (1890-1913) en de Nederlandse Handel-Maatschappij, en de nieuwbouw van het hoofdkantoor van de Rotterdamsche Bankvereening (1913) aan het Rokin (afb. 3). Samen met J.M. van

der Mey (1878-1949) bouwde het bureau Van Gendt in de jaren 1912-1913 het Scheepvaarthuis aan de Prins Hendrikkade, waarbij Van Gendt vooral verantwoordelijk was voor de (beton)constructie en de plattegronden. Bij opdrachtgevers was het bureau in trek vanwege een professionele en zakelijke aanpak en een technische benadering en kundigheid: de nieuwste technische snufjes en constructiemethodes werden toegepast. Deze eigenschappen werden door de Van Gendts gecombineerd met een grote mate van stilistische flexibiliteit, die hen in staat stelde om voor iedere opdracht(gever) het gewenste ontwerp te produceren.⁵ Daarmee kwalificeerde het bureau zich zeker voor de opdracht van de bank.

Ook F.W.M. Poggenbeek (1860-1922) genoot bekendheid door de vele kantoor- en bankgebouwen die hij op zijn naam had staan. Hij begon zijn loopbaan in 1889 met een kantoorgebouw voor de bank Labouchère, Oyens & Co. in de Nieuwe Doelenstraat. Pal achter het hoofdkantoor van DNB bouwde hij voor het Binnengasthuis in de periode 1896 tot 1913 de Tweede Chirurgische Kliniek en het Zusterhuis. In die periode verreezen ook Poggenbeeks wellicht meest karakteristieke kantoorgebouwen, waaronder dat voor Labouchère,

Oyens & Co. (1908) aan de Spuistraat (afb. 4). Bij zijn overlijden schreef het *Bouwkundig Weekblad* dat hij 'hoorde tot de velen die wel wilden moderniseren, maar niet modern wilden zijn'.⁶ Poggenbeeks omvangrijke oeuvre van kantoor- en bankgebouwen maakt hem tot een goed verklaarbare keuze van de directie van DNB.

C.B. Posthumus Meyjes sr. (1858-1922) was net als Poggenbeek een typische exponent van de laatnegentiende-eeuwse architecten die in een sterk veranderende maatschappij hun eigen weg probeerden te vinden in de eigentijdse architectuur. Na zijn opleiding werkte hij enige tijd bij architect W.A. Froger (1812-1883), de architect van de grote verbouwing van het DNB-complex aan de Oude Turfmarkt in de jaren zestig van de negentiende eeuw.⁷ In dienst van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij bouwde Posthumus Meyjes in 1883 een groot administratiekantoor aan de Droogbak in Amsterdam. In 1887 vestigde hij zich als zelfstandig architect in Amsterdam. Uit zijn beginperiode zijn onder meer een tehuis en kantoor voor de Van Limmikstichting aan de Nieuwe Keizersgracht (1895), het Leesmuseum (1903) en de Nieuwezijds Kapel (1902), beide aan het Rokin. Voor de Associatie Cassa aan de Herengracht (afb. 5) en de Spaarbank voor de Stad Amsterdam aan het Singel bouwde hij

nieuwe bankkantoren in 1900, respectievelijk 1913. Bij de gevel van de Associatie Cassa was Posthumus Meyjes duidelijk geïnspireerd door het toentertijd spraakmakende pand voor de Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente van Berlage aan het Damrak uit 1894. Waar de Associatie Cassa een radicale vernieuwing betekent ten opzichte van de vijf jaar oudere Van Limmikstichting, keerde hij bij de spaarbank onverholven terug naar de historiserende vormtaal uit zijn begintijd. Posthumus Meyjes' solide reputatie en uitgevoerde opdrachten maakten hem tot een geschikte kandidaat voor de nieuwbouw van DNB.

De keuze voor J.A.G. van der Steur (1865-1945) is minder eenvoudig te verklaren. Als bouwer van kantoorgebouwen en bankgebouwen genoot hij in ieder geval geen bekendheid en voor zover valt na te gaan, realiseerde Van der Steur geen enkel gebouw in de hoofdstad. Het aan Van der Steur gewijde deel van de *Bibliotheek voor de moderne Hollandsche architectuur* uit 1917 biedt weinig houvast voor het verkrijgen van inzicht in voor DNB relevante projecten. Het enige bankgebouw dat Van der Steur voorafgaand aan de prijsvraag van 1915 bouwde, de Nutsspaarbank aan de Gedempte Nieuwsloot in Alkmaar in 1902, komt niet eens voor in die publicatie.⁸ Het meest bekend was Van der Steur

4. F.W.M. Poggenbeek, presentatietekening voor de bank Labouchère, Oyens & Co., Spuistraat 172-174, 1908 (Stadsarchief Amsterdam)

5. C.B. Posthumus Meyjes, Associatie Cassa, Herengracht 179-197, 1900 (foto auteur)

door zijn rol in het ontwerp en de leiding van de bouw van het Vredespaleis in Den Haag, dat tussen 1907 en 1913 tot stand kwam naar een ontwerp van de Franse architect L.M. Cordonnier (1854-1940). Mogelijk is de directie ook gevoelig geweest voor zijn benoeming tot waarnemend hoogleraar bouwkunde aan de Technische Hogeschool in Delft in 1914.

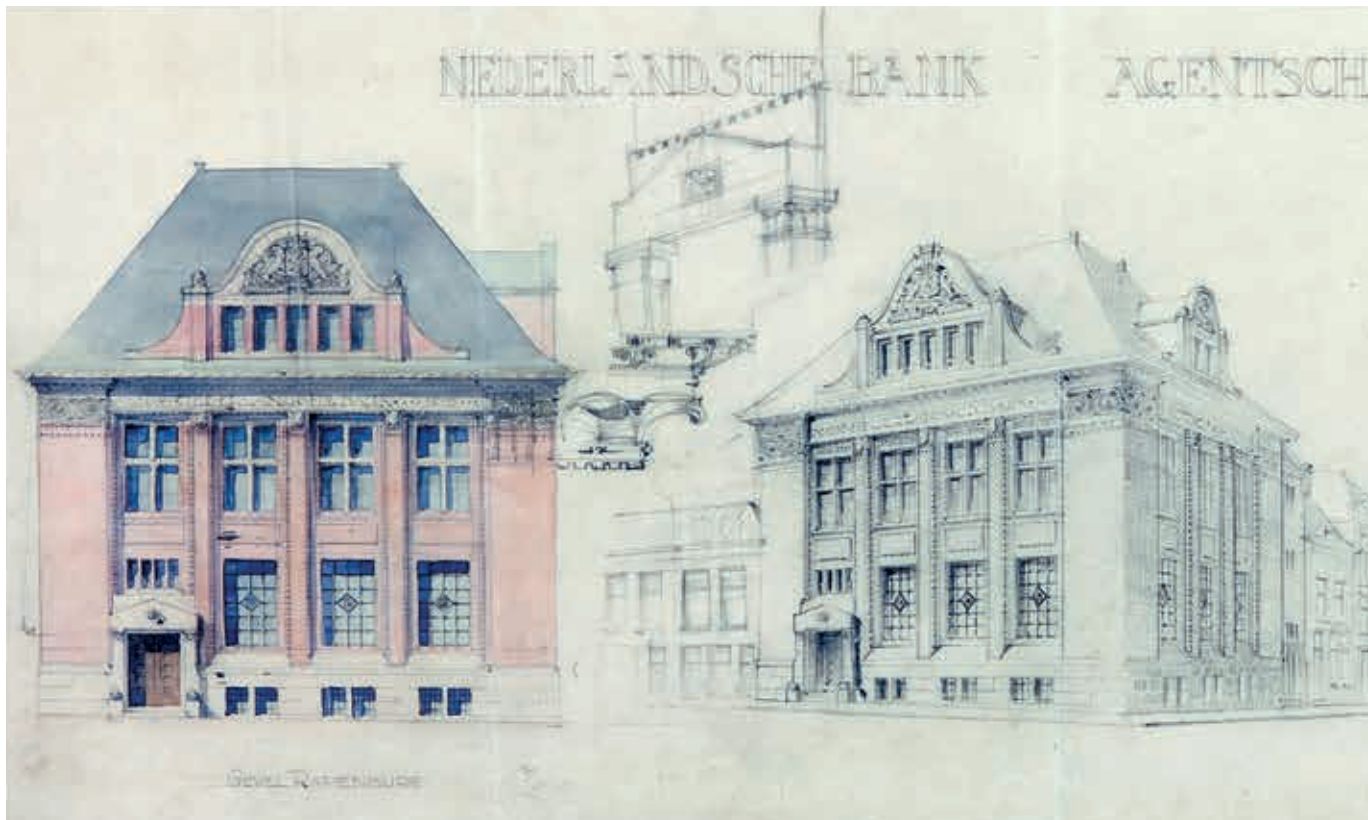
Voor DNB was Van der Steur echter geen onbekende. In de aanloop van de prijsvraag was hij betrokken bij de bouw van een nieuw agentschap van DNB in Leiden. Medio maart 1915 had Van der Steur geadviseerd het bestaande agentschap niet te verbouwen, maar nieuwbouw te plegen op een andere locatie.⁹ De directie nam dat advies over, waarna de architect in juli 1915 ontwerpen voor nieuwbouw indiende (afb. 6). Kennelijk beviel de samenwerking dusdanig goed dat hij mocht meedingen naar de opdracht voor het hoofdkantoor.

HET PROGRAMMA VAN EISEN

Een nota van bankpresident Vissering diende als programma van eisen voor de prijsvraag.¹⁰ De nieuwbouw zou komen op de plaats van (van links naar rechts) de

vroegere woning van de kassier-generaal, het Sint-Bernardusgesticht en drie woonhuizen (afb. 7). De nieuwe gevel zou met ruim 54 meter vrijwel even breed worden als de bestaande gevel van Froger. Uitvoerig specificeert de nota de ruimten voor de diverse afdelingen en de relaties tussen deze ruimten met het oog op de circulatie van publiek, personeel en waardepapier.

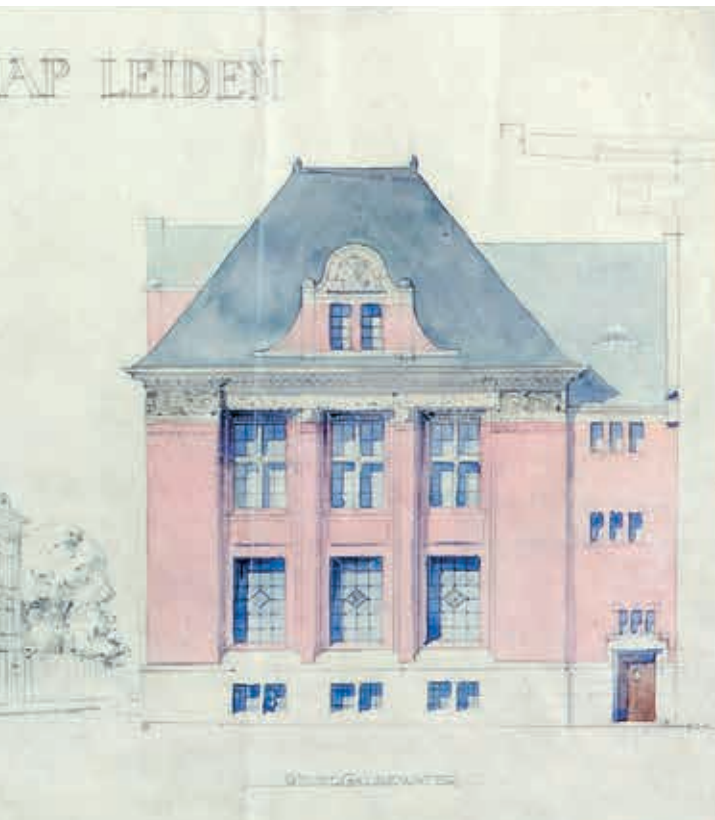
Van de mededingers verwachtte DNB ontwerpteekeningen met een toelichting, waarvoor zij ieder een vaste vergoeding van drieduizend gulden ontvingen. Bovendien moesten ze een maquette van de voorgevel vervaardigen, waarvan ze de kosten konden declareren bij de bank. De uitnodiging bevatte geen instructies voor de uitvoering van de maquettes, wat tot vragen leidde. Op voorstel van Van der Steur bepaalde de directie de schaal op 1:100 en verzocht ze de maquettes in wit uit te voeren.¹¹ Die instructie kwam voor Cuyper te laat, aangezien hij al druk bezig was de maquette 'op zijn eigen manier uit te voeren'.¹² De bank toonde daarvoor begrip en liet de architecten weten dat ze 'volkomen vrij werden gelaten ten aanzien van de in te zenden maquette', aangezien één van hen 'in zake het

6. J.A.G. van der Steur, schetsontwerpen voor een agentschapsgebouw van De Nederlandsche Bank in Leiden, 1915 (De Nederlandsche Bank)

7. De Oude Turfmarkt ten tijde van de prijsvraag (1915). In het midden het Sint-Bernardusgesticht. De nieuwe gevel zou op de plaats komen van het eerst volledig zichtbare pand links tot en met het tweede huis van rechts gezien (De Nederlandsche Bank)

kleuren der maquette zoo ver [was] gevorderd, dat het hem groote moeilijkheden zou geven daarin wederom verandering te brengen'. De uiterste inleverdatum van de ontwerpen was 15 januari 1916. Later werd die datum op verzoek van de architecten uitgesteld tot 1 maart van dat jaar.¹³

EEN WERKELIJK MONUMENTALE GEVEL

'De quaestie van het kiezen van een passenden voorgevel zal zeker één der moeilijkste vraagstukken zijn; men zal toch moeten trachten een gevel te vinden welke past in het kader van Amsterdam en toch niet te veel zou vloeken met de gevel van het tegenwoordige Bankgebouw' (afb. 8). Met deze formulering opent Vissering een beschrijving van zijn denkbeelden over de vormgeving van de voorgevel in de laatste paragraaf van zijn nota uit juli 1915.

Aan voortzetting in de achterhaalde stijl van de bestaande gevel van Froger viel volgens Vissering niet te denken. Maar afwijken van Frogers indeling van de verdiepingen zou in de nieuwbouw wel voor ernstige bezwaren zorgen. De dienstwoningen tussen de oud- en nieuwbouw moesten gehandhaafd blijven, aangezien de directie er nog niet uit was of deze in de toekomst opnieuw een woonfunctie zouden krijgen. Ze

8. W.A. Froger, gevel van De Nederlandsche Bank aan de Oude Turfmarkt kort na de voltooiing in 1869 (De Nederlandsche Bank)

9. Ed. Cuypers, prijsvraagontwerp DNB, 1916, fotomontage (De Nederlandsche Bank)

vormden een ‘tusschenschot’ tussen het oude en het nieuwe gebouw, met als voordeel dat de ‘architect van het nieuwe vrijwel onafhankelijk van de architectuur van het oude [zou] worden’. Hoewel de directie haar opvolgers niet wilde opzadelen met een gevel die ‘wij voor onze begrippen thans mooi zouden vinden’, verlangde ze van de architecten bij het ontwerp van de gevel rekening te houden met de mogelijkheid dat deze bij een eventuele vernieuwing van het bestaande gebouwencomplex in de toekomst zou kunnen worden doorgetrokken. Het beste zou zijn ‘dat de architect een oplossing vindt, welke kan bevredigen en voor het geval het nieuwe gebouw alleen in dien stijl zou blijven staan en voor het geval de gevel van het nieuwe gebouw eventueel later zou worden voortgezet langs de rooilijn van het oude gebouw’. Met het oog op een eventuele aansluiting aan het oude gebouw wenste DNB een hoofdingang aan de kant van de bestaande gevel.

Bovenal wenste de bank een ‘werkelijk monumentale gevel, vallende in de nationale lijn en bepaaldelijk in de Amsterdamsche lijn’. Het zou ‘niet gelukkig te achten zijn indien De Nederlandsche Bank ook weder zou overgaan tot het construeren van een “karakterlozen” gevel, min of meer gecopieerd uit het buitenland en daardoor in Amsterdam feitelijk niet op zijn plaats’. In vergelijking tot de meeste andere grote steden bezat

Amsterdam ‘zoo veel eigen schoon’, dat de bank niet moest meewerken aan het verdwijnen van die schoonheid in de gevellijnen. Amsterdam moest geen eentonige kopie worden van grote steden, die men ‘thans overal in Australië, in Zweden, in Rusland, in Parijs, Brussel, ja zelfs in de nieuwe wijken in China kan vinden’. Ongetwijfeld refereerde Vissering met deze wat curieuze opsomming aan de voortschrijdende cityvorming in Amsterdam, met als exponenten de net geopende grote warenhuizen van de Bijenkorf aan de Dam (Van Straaten, 1914), Hirsch & Cie (Jacot en Oldewelt, 1912) aan het Leidseplein en Maison de Bonneterie (Jacot en Oldewelt, 1909) pal tegenover de bank aan het Rokin.

Visserings overwegingen getuigen van een onverholen traditionalisme in de architectuur in die tijd en een contextualistische stedenbouwkundige opvatting door het verlangde respect voor de gebouwde historische omgeving. Ongetwijfeld hebben deze aspecten een grote, zo niet doorslaggevende rol gespeeld bij de architectenkeuze. Ze kunnen ook verklaren waarom de bank toonaangevende architecten met meer radicale opvattingen over bouwkunst passeerde. Invloederijke vernieuwers als H.P. Berlage (1856-1934), K.P.C. de Bazel (1869-1923), W. Kromhout (1864-1940) en J.F. Staal (1879-1940) kregen geen uitnodiging, hoewel ook zij

konden bogen op relevante ervaring.¹⁴

Op het lijstje van de bank ontbreekt ook een voor de hand liggende naam uit het behoudende kamp: Jos Th. Cuypers (1861-1949), die net de nieuwe Effectenbeurs aan het Beursplein had voltooid (1914). Hoewel dit soort uitspraken bij gebrek aan aanwijzingen speculatief zijn, viel zijn imago als bouwer van rooms-katholieke kerkgebouwen waarschijnlijk minder in de smaak bij de meer liberaal-protestants gezinde bankdirectie.

De zelfverklaarde 'huisarchitect' van de bank A. Salm GBzn (1857-1915) overleed in juni 1915, vlak voor de prijsvraag. Het is echter de vraag of hij bij leven had mogen meedingen. Tussen de eigengereide architect en de directie waren de spanningen hoog opgelopen, vooral na het aantreden van Vissering. Volgens Salm was Ed. Cuypers er namelijk op uit een rol te krijgen in de bouwplannen van DNB, met Vissering als kruiwagen.¹⁵ Tot een breuk met Salm kwam het echter niet, omdat de bank meende het niet zonder de kennis en ervaring van de architect te kunnen stellen.¹⁶

DE INZENDINGEN

Ed. Cuypers zond twee ontwerpen in van een gevel met een brede middenrisaliet en smalle hoekrisalieten, net als bij Frogers gevel. De ontwerpen tonen een gevel

in een tamelijk strakke, traditionalistische stijl, met enige Jugendstil-elementen (afb. 9 en 10). Cuypers varieerde in zijn twee ontwerpen vooral de breedte van de middenrisaliet, de ingangspartij en de hoogte van het dak. In beide ontwerpen domineert de middenrisaliet de gevel. De verdiepingshoogten van Cuypers' gebouw komen vrijwel overeen met die van Froger. Door het veel hogere dak toont het gebouw echter veel forser en domineert het de gevelwand. In strijd met de instructies plaatste Cuypers de ingangspartij prominent in het midden. Door de volledige symmetrie en de brede middenrisaliet is het de vraag hoe Cuypers de mogelijke toekomstige uitbreiding voor zich zag.

Van Gendts ontwerp toont eveneens een gevel met een middenrisaliet en twee hoekrisalieten (afb. 11). De hoekrisalieten zijn met hun drie vensterassen aanzienlijk breder dan die van Froger en Cuypers. Met zijn ontwerp vatte Van Gendt de 'Amsterdamse lijn' wel heel letterlijk op: de overeenkomst met Jacob van Campens voormalige stadhuis op de Dam zal niemand ontgaan. De kenmerkende pilasters met kapitelen van het paleis ontbreken echter geheel bij Van Gendts strakke gevelontwerp. Voor verlevendiging zorgen enkele decoraties in de Jugendstil en een figuur die een bol torst boven de middenrisaliet. Een fronton liet Van Gendt achterwege, waarschijnlijk om het monumentale ge-

10. Ed. Cuypers, prijsvraagontwerp DNB, variant, 1916, tekening (De Nederlandsche Bank)

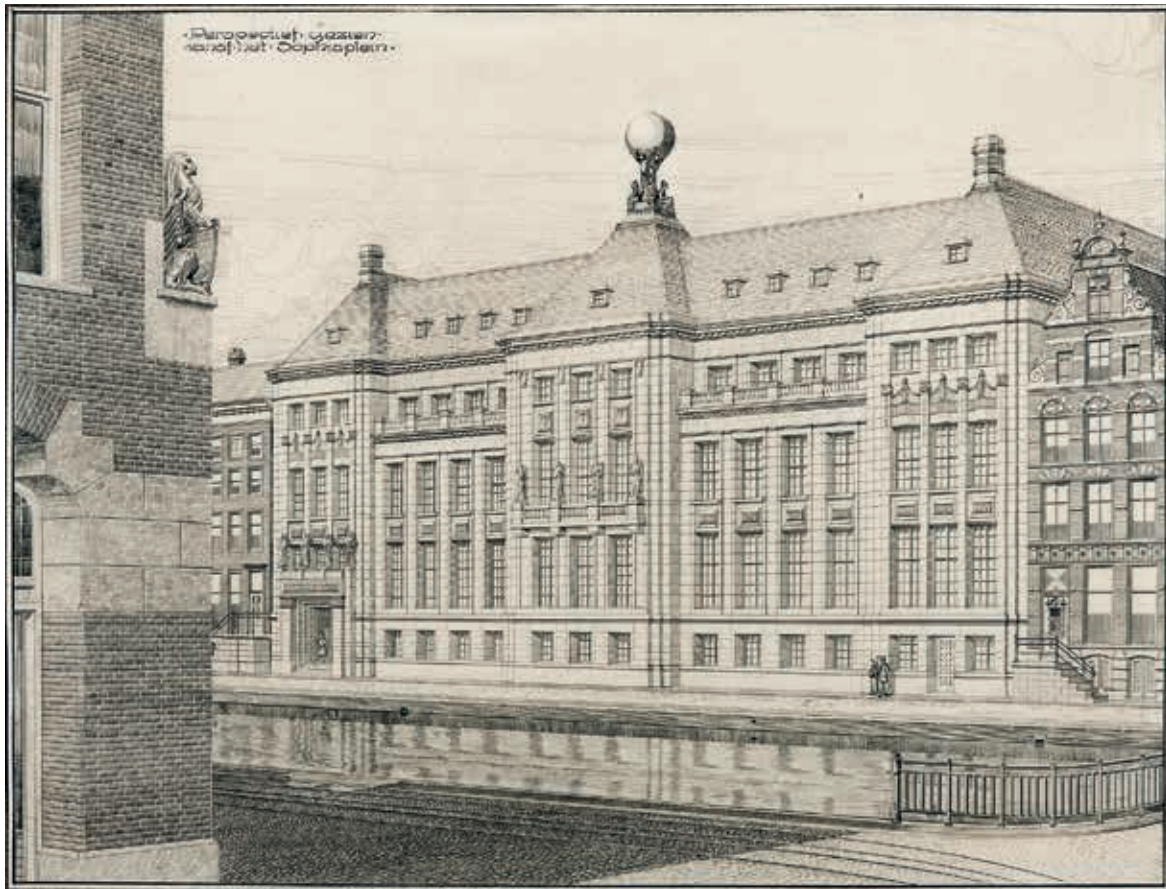
bouw ook weer niet al te prominent te laten ogen. De verticale accenten verlenen de gevel een rijziger indruk dan Frogers gevel. Voor een horizontale compensatie zorgen onder meer de balustrades voor de terugliggende entresols in de geveldelen tussen de risalieten en de lijst boven de plint en de kroonlijst. Door de links aangebrachte hoofdingang zo min mogelijk te benadrukken, kon de gevel vrijwel symmetrisch worden. Doordat Van Gendt de middenrisaliet vrijwel even breed maakte als de hoekrisalieten is de gevel uit te breiden zonder al te veel afbreuk te doen aan het evenwichtig ogende ontwerp.

Poggenbeek koos voor een vlakke, in een lichte natuursteen uitgevoerde, minimaal gedecoreerde gevel, waarvan de opzet veel overeenkomsten vertoont met zijn ontwerp voor de bank Labouchère (afb. 12). Onder meer door de grote rechthoekige vensters zonder decoratieve omlijstingen oogt het ontwerp voor De Nederlandsche Bank strakker en moderner dan Labouchère. Voor contrast en verlevendiging van deze zakelijke geometrie zorgen de gotisch aandoende balustrade langs de daklijst, het vorstkam op de nok en de dakkapellen. De links van het midden gelegen ingangspartij, met een fors balkon ter breedte van vier assen daarboven en bekroond met een rijk gedecoreerde topgevel, verleent de gevel een monumentaal element. De plaatsing van de ingangspartij links van het midden duidt er waarschijnlijk op dat Poggenbeek de kans op

een toekomstige verdubbeling van de gevel reëel achtte. Na deze uitbreiding zou de gevel alsnog symmetrisch worden.

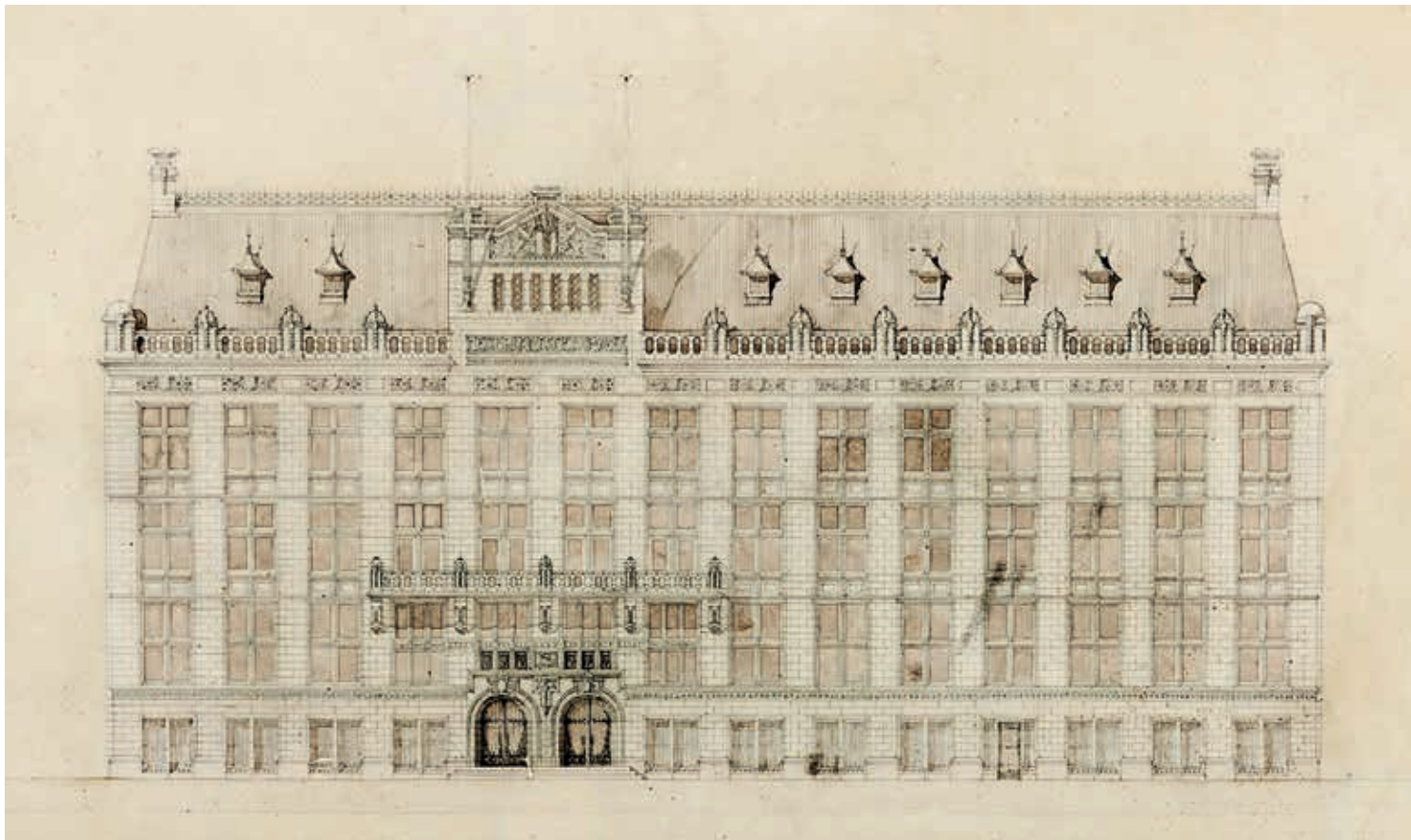
Posthumus Meyjes koos voor een monumentale eclectische stijl waarin de neobarok overheerst (afb. 13). Van alle inzendingen is dit zonder meer de meest klassieke. Het ontwerp illustreert dat Posthumus Meyjes was afgestapt van de meer eigentijdse stijl van 'zijn' Associatie Cassa. Een aantekening in het archief van de bank waardeert het ontwerp als volgt: 'Er gaat ongetwijfeld een monumentale rust van dit gebouw uit met de uitstekende plaatsing van de beide grote ingangen (...) Dat de centrale dakopbouw tussen de beide frontons ook in de eindvleugels voorkomt is jammer en even in strijd met haar functie als culminerend element.'¹⁷ Het ontwerp toont enige verwantschap met het paleis van de gouverneur van de Banque Nationale in Brussel van H.J.F. Beyaert uit 1864, dat indertijd waarschijnlijk model stond voor Frogers eerste ontwerp voor de nieuwbouw van de bank in de jaren zestig van de negentiende eeuw.¹⁸

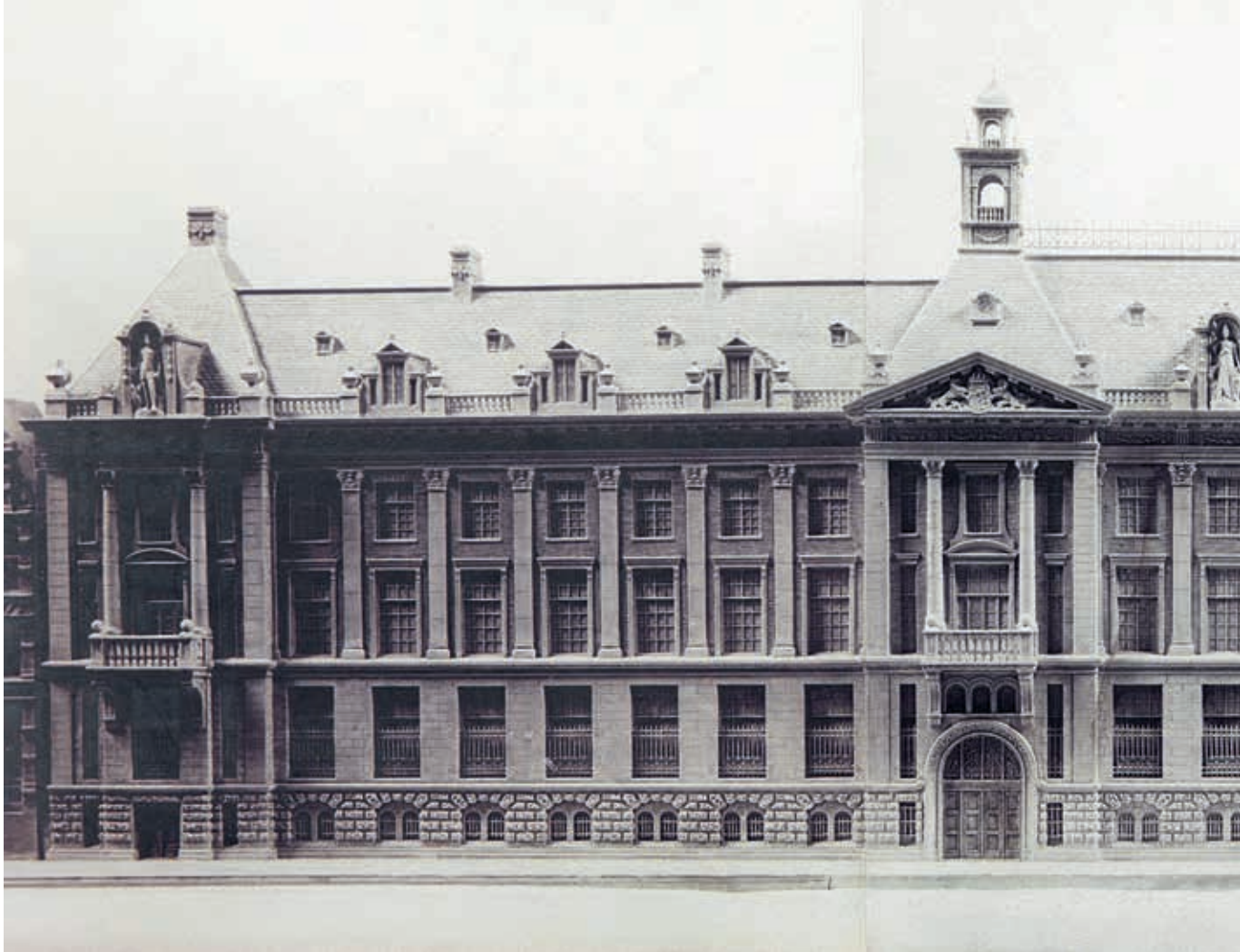
De traditionalistische, wel heel erg fors boven de omringde bebouwing uitrijzende, statige bakstenen gevel van Van der Steur is ingedeeld door middel van twee forse hoekrisalieten die een middendeel met pilasters flankeren (afb. 14). De weinig prominent gemarkeerde hoofdingang bevindt zich links van het midden in het middendeel in de hoge natuurstenen plint. De vorm-

11. A.D.N. van Gendt, prijsvraagontwerp DNB, 1916, tekening (De Nederlandsche Bank)

12. F.W.M. Poggenbeek, prijsvraagontwerp DNB, 1916, tekening (De Nederlandsche Bank)

13. C.B. Posthumus Meyjes, prijsvraagontwerp DNB, 1916, fotomontage (De Nederlandsche Bank)

geving is verwant aan Van der Steurs ontwerp voor de nieuwbouw van het agentschap van DNB in Leiden van dezelfde tijd. Het steile dak met de dakkapellen en de centrale dakruiter sluiten in stijl aan bij het Vredespaleis. Door een middenrisaliet achterwege te laten, maakte Van der Steur een vergroting met behoud van de symmetrie goed mogelijk.

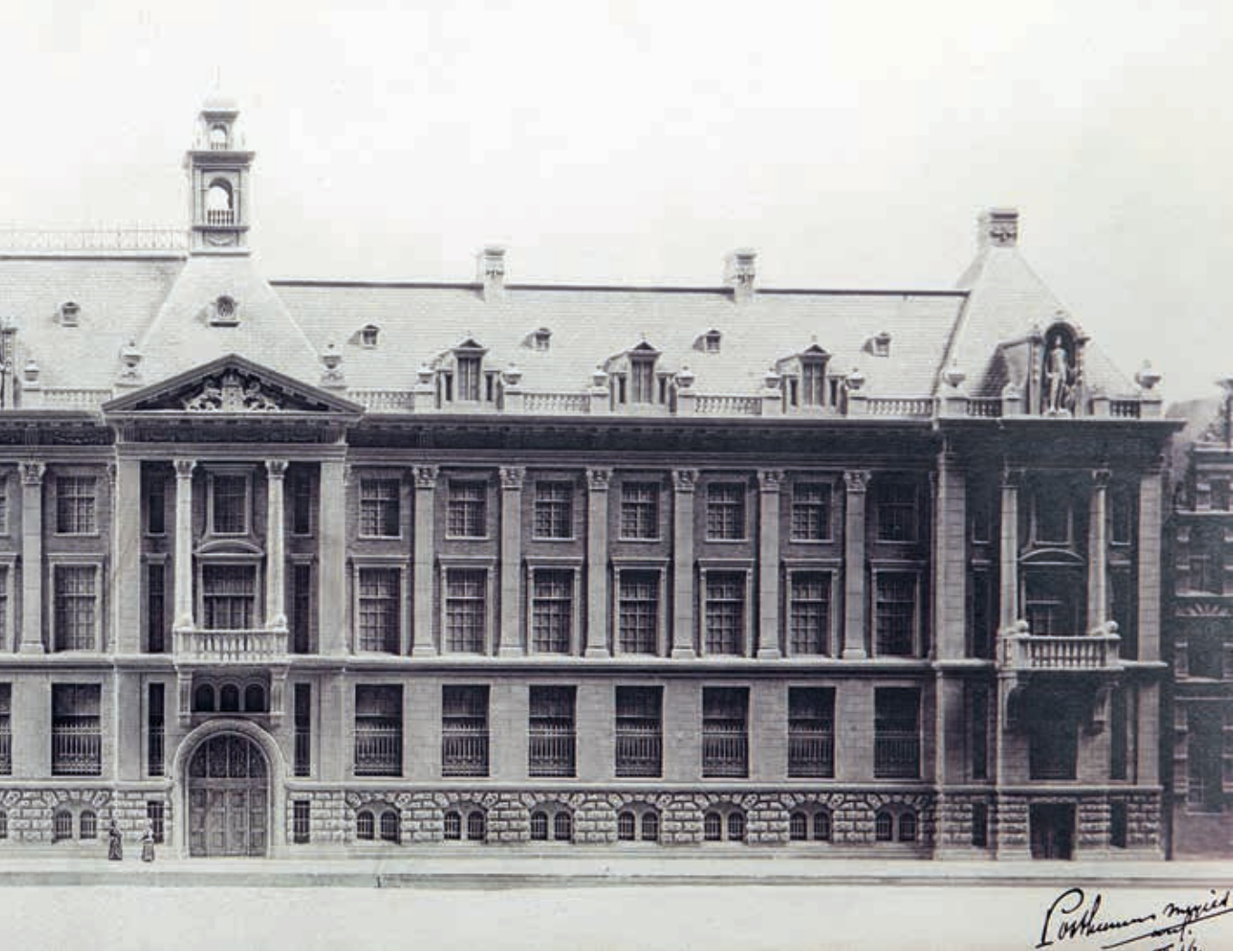
EEN PRIJSVRAAG DIE GEEN PRIJSVRAAG WAS

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Vakvereniging van Nederlandsche Architecten (M.B.V.A.) bekeek de gang van zaken rond de prijsvraag met argusogen. Nadat het de Permanente Prijsvraag-commissie (P.P.C.) van de M.B.V.A. ter ore was gekomen dat vijf van haar leden waren uitgenodigd voor de besloten bankprijsvraag, verzocht ze hen en opdrachtgever DNB om inlichtingen.¹⁹ Fijntjes wees de P.P.C. de directie op de bijgevoegde Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen.²⁰ Toen een reactie van DNB uitbleef, schakelde de commissie het bestuur van de maatschappij in. Dat de bank zich niet aangesproken voelde, is niet zo verwonderlijk: het was helemaal niet haar bedoeling een 'eigenlijke prijsvraag' uit te schrijven.²¹ Er kwam geen jury of enig 'ander beoordelingslichaam buiten de Bank' aan te pas: de directie meende de keuze van een ontwerp zelf te kunnen maken op grond van haar eigen ervaring.²² Begin november 1915

vroeg het maatschappijbestuur de bankdirectie of ze zich met de prijsvraagregels kon verenigen of anders aan te geven dat ze van de regels wilde afwijken.²³ De brief ging vergezeld van een kopie van het verzoek aan de uitgenodigde architecten om binnen een week inlichtingen te verstrekken. Het bestuur wees de architecten op hun morele plicht te voldoen aan het informatieverzoek van de P.P.C.²⁴ Daarbij beriep de maatschappij zich op de bepaling dat de leden de P.P.C. moesten informeren als zij deelnamen aan een besloten prijsvraag.

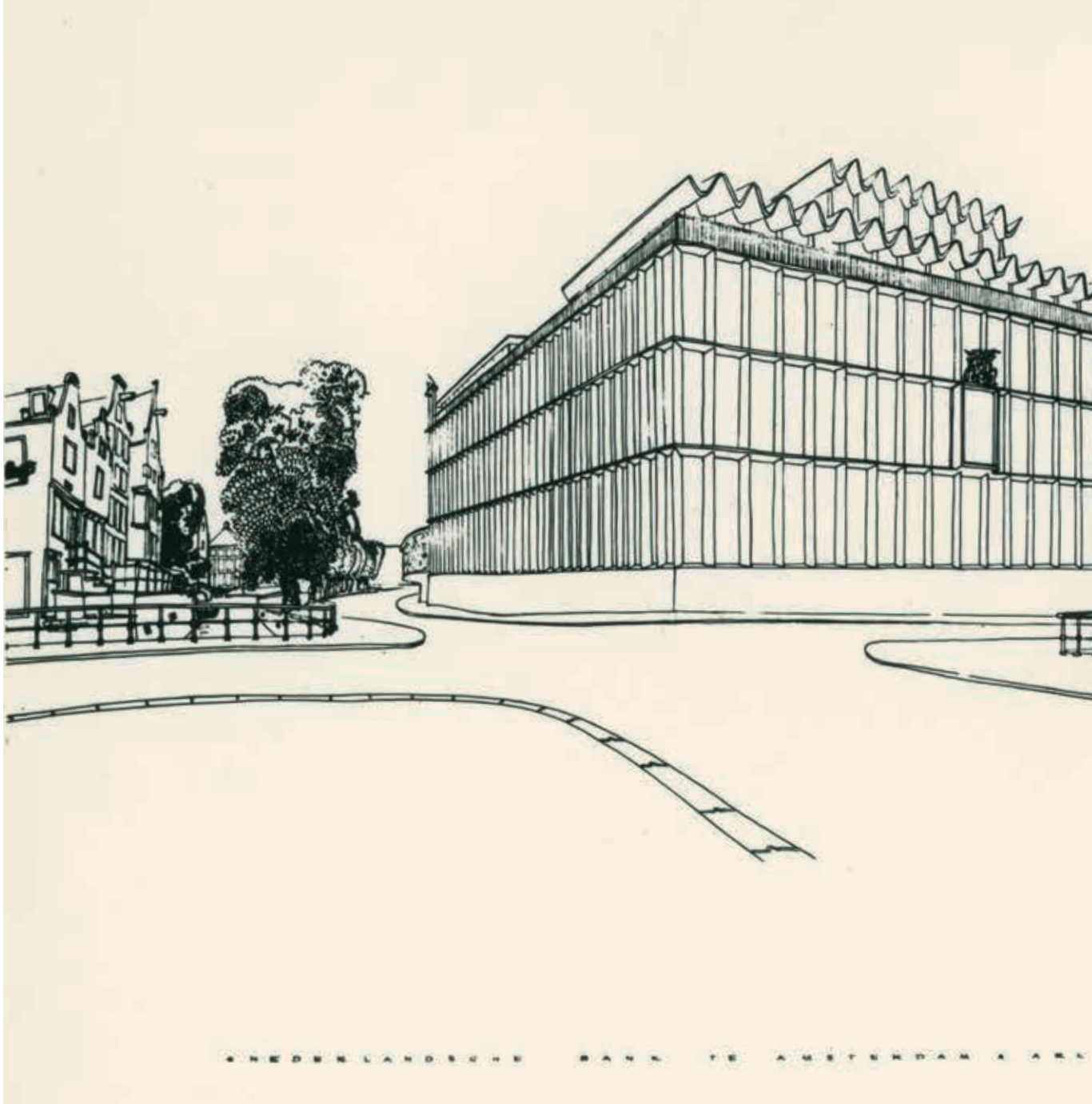
Dat de commissie er zo bovenop zat, heeft ongetwijfeld te maken met het veroveren van een positie als echte vakvereniging, zo net na de recente koerswijziging van de maatschappij.²⁵ Bij deze koerswijziging in 1915 had de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst 'Vakvereniging van Nederlandsche Architecten' aan haar naam toegevoegd en konden vanaf dat moment alleen particuliere en ambtelijke architecten lid worden. De beoogde fusie met de Bond van Nederlandse Architecten kwam pas in 1918 tot stand.²⁶ Enige jaloezie van zich gepasseerd voelende architecten zal ook hebben meegespeeld.

De architecten toonden zich niet onder de indruk. Van der Steur liet het bestuur weten dat hij 'geen vrijheid kon vinden enige mededeling, van welken aard ook aan derden te doen van een tussen mijn principaal

14. J.A.G. van der Steur, prijsvraagontwerp DNB, 1916, tekening (De Nederlandsche Bank)

15. M.F. Duintjer, winnend ontwerp tweede ronde van de besloten prijsvraag DNB, 1956, tekening (De Nederlandsche Bank)

en mij getroffen overeenkomst'.²⁷ Verder wenste hij zelf uit te maken of de voorwaarden van een opdrachtgever voor hem aanvaardbaar waren. Hij verwierp daarom de morele verplichting tot nakoming van de prijsvraagregels en vroeg zich af of hij zo nog langer lid van de maatschappij kon blijven. De vraag stellen is hem beantwoorden: na 'ernstige overweging' had hij besloten zijn lidmaatschap per direct op te zeggen. Een sarcastisch puntgedicht van Candidus (pseudoniem van architect A.W. Weissman) in *Architectura* suggereert dat de andere architecten dat ook deden:

Prijsvraag.

De Nederlandsche Bank heeft lak

Aan regelen, die door de Vak-
Vereeniging zijn ingesteld.

De Nederlandsche Bank heeft geld.

Vijf architecten hebben lak

Aan wat ze als leden van de Vak-
Vereeniging hadden vastgesteld.

De Nederlandsche Bank heeft geld.

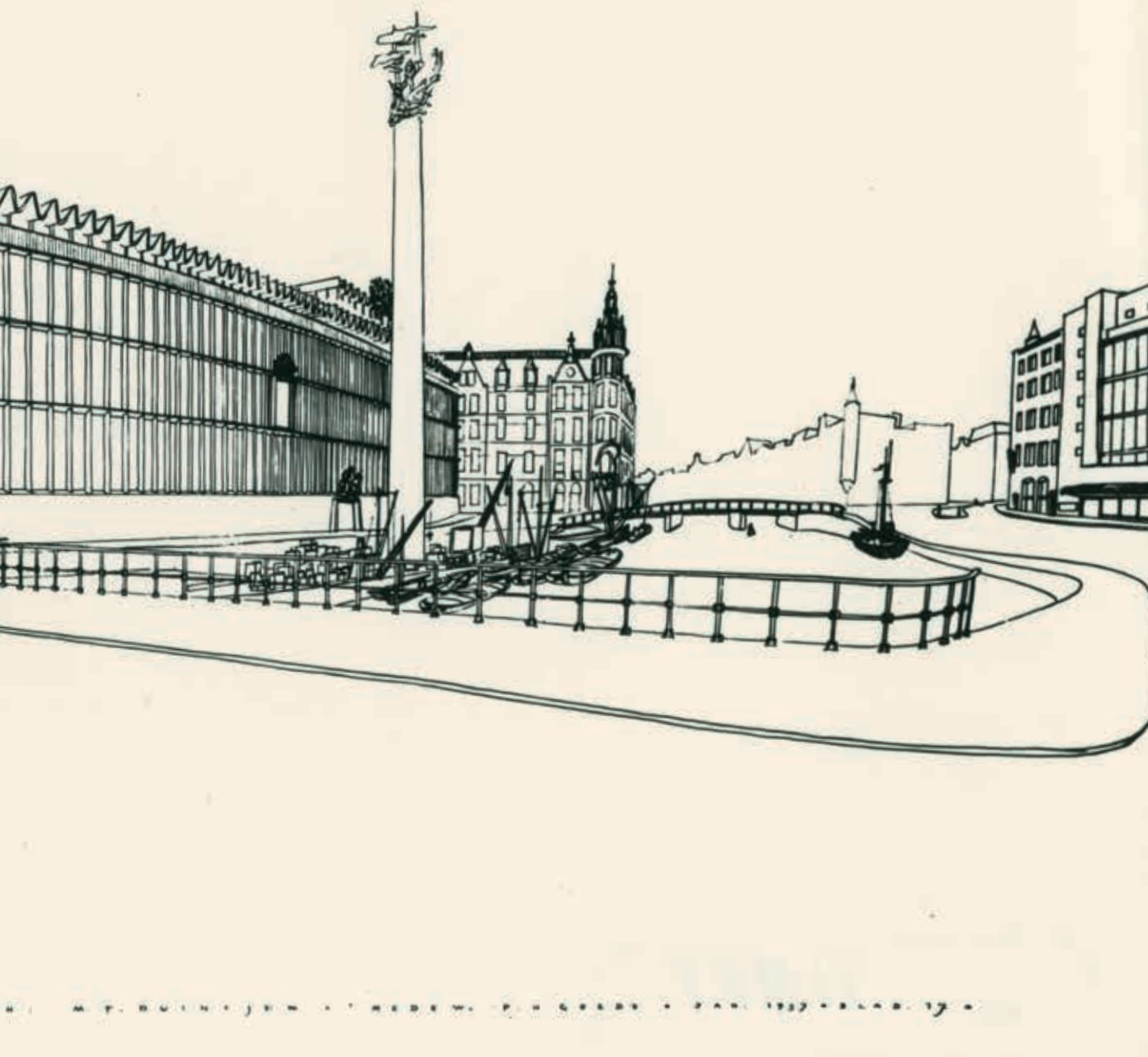
Vijfbrieven met een dikke lak

Krijgt de Vereeniging op haar dak.

Die nu vijf leden minder telt.

De Nederlandsche Bank heeft geld.²⁸

De voor de P.P.C. teleurstellende gang van zaken leidde tot weinig minder dan een identiteitscrisis binnen de commissie. 'Waar onze Commissie nu gedurende ruim vier jaren is werkzaam geweest en de Algemene Regelen kort geleden geheel zijn herzien en door de constituerende verenigingen opnieuw zijn vastgesteld, meenden wij te mogen aannemen, dat de leden

der aangesloten verenigingen, (...) zich tot eene loyale medewerking verplicht zouden rekenen.²⁹ Nu dat laatste een illusie was gebleken, vond de commissie dat haar voortbestaan alleen nog nut had als de constituerende verenigingen de Algemeene Regelen verbindend zouden verklaren en zouden handhaven.³⁰

OMSTREDEN VERHUISPLANNEN

Welke van de ingediende ontwerpen de voorkeur had van de directie is niet bekend; in de archieven ontbreekt daarvoor elke aanwijzing. Tot uitvoering van het nieuwbouwplan kwam het evenwel niet. Dat kwam niet alleen vanwege de verslechterende economische situatie door de Eerste Wereldoorlog. Het gemeentebestuur wilde eigenlijk niet dat De Nederlandsche Bank uitbreidde aan de Oude Turfmarkt, aangezien dat de noodzakelijke ontwikkeling van het Binnengasthuis

dwarsboomde. Liever zag de gemeente de bank verhuizen naar een andere locatie. Daar wilde de directie best aan meewerken, mits de gemeente een geschikt bouwterrein zou aandragen.³¹ Voor Publieke Werken bood dat een extra gelegenheid om plannen voor verkeersdoorbraken in het centrum te realiseren.

Begin 1919 toonde DNB interesse in een terrein tussen het Singel en de Herengracht ter hoogte van de Beulingstraat. Toen dat op niets uitliep, overwoog de directie samen met onder meer de Rotterdamsche Bankvereniging nieuwbouw te realiseren op een terrein tussen het Spui, het Singel en de Nieuwezijds Voorburgwal.³² De bank zag af van beide plannen vanwege de enorme onteigeningskosten en de vrees voor slepende onteigeningsprocedures. Ook toonde de bank zich gevoelig voor de storm van protesten van het publiek tegen de aantasting van de oude stad door de

geplande verkeersdoorbraken en het verdwijnen van historische bebouwing. Toen de verhuisplannen eenmaal onbedoeld in het nieuws waren gekomen, kon de directie er niet omheen de architecten duidelijkheid te verschaffen. Dat deed ze begin 1920 met een korte mededeling aan de architecten dat nieuwbouw aan de Oude Turfmarkt voorlopig van de baan was door de verhuisplannen.³³ Ed. Cuypers was al op de hoogte, aangezien hij de directie adviseerde bij de zoektocht naar geschikte bouwlocaties in de stad.

Nadat de verhuisplannen in de ijskast waren beland, kreeg Cuypers opdracht het bestaande gebouwencomplex, inclusief het Sint-Bernardusgesticht, op te knappen, waarbij de bestaande gevelwand vrijwel ongewijzigd bleef. Van een vergevorderd plan uit 1923 voor sobere nieuwbouw op de plaats van het bouwvallige Sint-Bernardusgesticht zag de directie uiteindelijk af. Toenemende onzekerheid over de toekomstige ontwikkeling van de organisatie gaf daarbij de doorslag. Toen de huisvestingsproblemen in de jaren vijftig door een explosieve groei wederom nijpend waren geworden, schreef ze een meervoudige besloten prijsvraag uit voor nieuwbouw aan de Oude Turfmarkt. Voor deze nieuwbouw moest alle bebouwing van het gehele Binnengasthuisterrein tussen de Oude Turfmarkt, Grimburgwal, Kloveniersburgwal en de Nieuwe Doelenstraat wijken (afb. 15). Ook ditmaal kwam het uiteindelijk niet tot nieuwbouw, althans niet op deze locatie. Eind 1959 beklonken de gemeente en DNB een grondruil, waarbij de bank de Oude Turfmarkt verruilde voor het Frederiksplein. Daar betrok DNB in 1967 haar nieuwe hoofdkantoor naar ontwerp van M.F. Duintjer (1908-1983), de prijswinnaar van de besloten prijsvraag voor de nieuwbouw aan de Oude Turfmarkt.

CONCLUSIE

Gezien de denkbeelden van DNB over de voorgevel van de nieuwbouw is het niet verwonderlijk dat de uitgenodigde architecten met tamelijk behoudende ontwerpen kwamen. Dat past in de toenmalige hang naar traditionalistische architectuur, die zeker voor bankpaleizen in trek was. Met haar architectenkeuze toonde de directie op zeker te spelen en al te eigentijdse en internationale invloeden buiten de deur te willen houden. Vernieuwers als Berlage en De Bazel werden stelselmatig gepasseerd. Met hun ontwerpen toonden de architecten dat de eis van een gevel 'vallende in de Amsterdamsche lijn', voor zover dit begrip al valt te duiden, op heel uiteenlopende wijzen valt te interpreteren. De architecten slaagden er niet allemaal even goed in hun ontwerpen te voegen naar de schaal van de omringende bebouwing. De ontwerpen tonen ook het dilemma waarmee de bank de architecten had opgezadeld door te vragen om een oplossing die zowel bevredigend was voor het geval het nieuwe gebouw niet verder zou worden uitgebreid als het geval dat de nieuwe gevel in de toekomst zou moeten worden voortgezet langs de rooilijn van het oude gebouw. Van alle architecten lijkt Ed. Cuypers de grootste vrijheid te hebben genomen ten opzichte van de wensen van zijn bouwheer. Of hij zich dat meende te kunnen permitteren door zijn vriendschap met president Vissering is uiteraard een net zo speculatieve als onbeantwoorde vraag. Van pottenkijkers bij de competitie was DNB duidelijk niet gediend: van een beoordeling door een vakjury en het volgen van een prijsvraagreglement kon in haar ogen geen sprake zijn. De belangenvereniging van de architecten zag deze gesloten opstelling van de bank en de meegaande houding van haar leden tandenknarsend aan, maar kon er weinig tegen uitrichten.

NOTEN

- 1 N. van den Berg, *Nota over het gebouw van de hoofdbank*, De Nederlandsche Bank, [Amsterdam] 1911.
- 2 De tekeningen worden bewaard in het audiovisueel archief van DNB. De maquettes heeft DNB geschonken aan Het Nieuwe Instituut in Rotterdam. De overige (plattegrond)tekeningen en toelichtingen daarop zijn door een misverstand vernietigd tijdens een verhuizing van het archief van DNB in de jaren vijftig. De 'tegenarchieven' van de deelnemende architecten bevatten helaas geen spoor van deze opdracht, waarschijnlijk omdat ze alle stukken moesten afstaan aan DNB. Correspondentie met de architecten bleef wel (voor een deel) bewaard in het archief van de Secretarie van DNB, nu in het Nationaal Archief (NL-NA, 2.25.68 Secretariearchief DNB).
- 3 Van de vriendschap getuigt Vissering zelf in zijn 'levensbericht van Eduard Cuypers' in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1928, 1: 'Jaren lange onverstoorde vriendschap en groote waardeering, vooral ook voor de praktische beteekenis van zijn werk (...)'.
4 B. Gerlach, *Eduard Cuypers, architect*, niet-gepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam 1979, 106.
5 J.-J. Mobron, *Banken in de binnenstad: van bankpaleis tot bankkolos*, niet-gepubliceerde doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam 2003, 38.
6 'F.W.M. Poggenbeek', *Bouwkundig Weekblad* 43 (1922) 10, 91.
7 Het Nieuwe Instituut (voorheen NAI), inleiding op archiefindex Posthumus Meyjes (POSX), 1.
8 www.bonas.nl/archiwijzer/archiwijzer.htm en zoeken.nai.nl/CIS/project/24616 (geraadpleegd maart 2014).
9 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 7113 en 15431. Het schijnt dat Van der Steur en DNB-president Vissering elkaar kenden uit Visserings studie-
- 10 G. Vissering, *Nota over het bouwen van een nieuw bankgebouw voor De Nederlandsche Bank aan het Rokin*, juli 1915, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16073.
- 11 Brief van DNB aan de architecten van 11 januari 1916, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 12 Brief van Ed. Cuypers aan Vissering van 10 januari 1915, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 13 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 14 Zie: H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Amsterdamse bouwkunst 1815-1940*, Amsterdam [1969], 101-150, voor een handzaam overzicht van vernieuwende en traditionalistische architecten uit de tijd van de prijsvraag.
- 15 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16073.
- 16 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB,

- inv.nr. 16079 en 16103. In een brief aan president Vissering noemde de president van de Bijbank van DNB in Rotterdam Salm 'een knap man, maar met druk en erg gewichtig gedoe'.
- 17 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 18 G. Eijkelboom en G. Vermeer, *Sobere waardigheid. 200 jaar huisvesting van De Nederlandsche Bank*, Amsterdam 2014, 39.
- 19 'Permanente Prijsvraag-commissie, jaarverslag over 1915', *Bouwkundig Weekblad* 36 (1915) 35, 266-267.
- 20 Brief van 25 oktober 1915, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 21 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 22 NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 23 Brief van de M.B.V.A. aan de DNB-directie van 4 november 1915, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 24 Brief van 4 november 1915, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 25 J. Schilt en J. van der Werf, *Genootschap Architectura et Amicitia 1855-1990*, Rotterdam 1992, 94.
- 26 Zie inleiding op het archief Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in HNI, zoeken.nai.nl/CIS/archief/276.
- 27 Brief van 10 november, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.
- 28 Candidus, 'Prijsvraag', *Architectura* 23 (1915) 51 (18 december), 334.
- 29 Dat waren de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam en de Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
- 30 'Permanente Prijsvraag-commissie, jaarverslag over 1915', *Bouwkundig Weekblad* 36 (1915) 35 (25 december), 266-267.
- 31 'Verplaatsing der Nederlandsche Bank.' *Algemeen Handelsblad*, 7 december 1919; W. Schoonenberg, *Amsterdammers, past op uw stadsschoon! Een onderzoek naar een niet gerealiseerd onteigeningsplan Spui-Singel-Herengracht*, niet-gepubliceerde masterscriptie Universiteit van Amsterdam 2012, 16-17 en 33.
- 32 Eijkelboom en Vermeer 2014 (noot 18), 60.
- 33 Brief van 30 januari 1920, NL-NA, 2.25.68, Secretariearchief DNB, inv.nr. 16076.

DRS. G. EIJKELBOOM studeerde bedrijfseconomie en kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. In 2010 behaalde hij een master kunstgeschiedenis met een scriptie over de restauratiegeschiedenis van het Vater/Müller-orgel in de Oude Kerk in Amster-

dam. Hij is werkzaam bij De Nederlandsche Bank als ICT enterprise architect. Momenteel werkt hij een proefschrift over het Amsterdamse architectenbureau Van Gendt.

A GENUINELY MONUMENTAL FACADE

THE DESIGN COMPETITION FOR THE EXTENSION OF THE HEADQUARTERS OF DE NEDERLANDSCHE BANK ON OUDE TURFMARKT IN AMSTERDAM (1915-1916)

GERT EIJKELBOOM

In September 1915, De Nederlandsche Bank (DNB) held an invited design competition for a new building beside the bank's existing headquarters on Oude Turfmarkt in Amsterdam. The Dutch central bank had grown so much since its founding in 1814 that expansion was unavoidable. Five architects – E. Cuypers, A.D.N. van Gendt, F.W.M. Poggenbeek, C.B. Posthumus Meyjes and J.A.G. van der Steur – were invited to submit plans. How the bank arrived at this choice of architects is unknown; in a report to the commissioners, the board stated that they had chosen five architects with a distinguished record in designing bank buildings. The archival drawings constitute a representative sample of the architectural views of these prominent, stylistically conservative architects.

The board's choice of architects indicated that it was not looking for innovative architecture; more progressive architects like H.P. Berlage, K.P.C. de Bazel and W. Kromhout were deliberately ignored. It is clear from the terms of reference that the DNB board had decided views on the design of the new street elevation that would stand alongside the existing frontage designed by W.A. Froger. The bank asked the architects to bear in mind a possible future doubling of the facade that

would see Froger's elevation disappear altogether. The bank required a 'genuinely monumental facade, in harmony with the national style and in particular with the Amsterdam style'. Above all, it should not be a copy of a foreign facade, which would look out of place in the historical city. Given such ideas it is hardly surprising that the five architects came up with fairly conservative designs. Their plans demonstrate that the request for an elevation 'in the Amsterdam style' was open to a range of interpretations; nor were the architects equally successful in adjusting their designs to the scale of the surrounding buildings. The designs attest to the dilemma with which the bank had saddled them in asking for a design that could stand on its own but that would also prove satisfactory in the event of further expansion.

We do not know which design the board preferred, but as it turned out there was no new building because the city council wanted to purchase the site on Oude Turfmarkt from the DNB for an extension of the Binnengasthuis hospital. It was not until 1967 that the DNB moved into a new headquarters building on Frederiksplein designed by M.F. Duintjer.